

Yatırımlara Engel: Küresel Kriz ya da İş Ortamında Bozulma

Sumru Öz¹

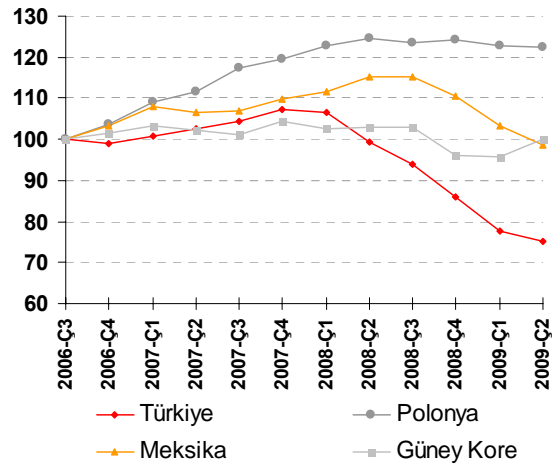
GSYH 2009 2. çeyrek verileri yurtiçi talepte toparlanmaya işaret ederken özel sektör yatırımlarındaki düşüşün hala kuvvetli olduğunu gösteriyor. TÜİK'e göre ilk çeyrekte %10,2 azalan özel tüketim harcamaları, yılın ikinci üç aylık döneminde %1,2 geriledi. Özel sektör yatırımları ise ilk çeyrekteki %33,5'lik azalmanın ardından Nisan-Haziran 2009 döneminde % 29,7 düştü.

Kriz sürecinde her iki kalemde de yaşanan düşüşün büyük ölçüde güven kaybına bağlı olduğunu daha önceki politika notlarında ortaya koymuştuk. Küresel krizin dünya çapında etkilerinin azalmaya başladığı bugünlerde özel sektör yatırımlarında bir canlanma olmaması Türkiye'de yatırımların önündeki tek engelin küresel krize bağlı talep daralması olmayabileceğine işaret ediyor.

Türkiye'nin sabit sermaye yatırımlarının son üç yıldaki gelişimini, benzer ekonomik büyüklüğe ve en yakın gelişmişlik düzeyine sahip üç OECD

ülkesi ile çeyrekler itibarıyla karşılaştıran Şekil 1, 100 olarak alınan 2006 3. çeyrek değerinin iki yıl boyunca durağan kaldığını küresel krizle birlikte ise diğer ülkelere kıyasla çok daha hızlı azaldığını gösteriyor. Küresel krizin başladığı 2008 3. çeyreğinden itibaren örneğin Polonya'da sabit sermaye yatırımlarında belirgin bir azalma meydana gelmezken, Güney Kore'de krizden kaynaklanan kaybın 2009 2. çeyrek itibarıyla büyük ölçüde telafi edildiği görülüyor. Meksika'da ise sabit sermaye yatırımları düşmeye devam etmekle birlikte dönem başı olarak aldığımız 2006 3. çeyrek düzeyine ancak gerilerken Türkiye'deki düşüş dönem başı değerine göre %25'e ulaşmış.

Şekil 1. Sabit Sermaye Birikiminde Değişim

Kaynak: OECD Statistics

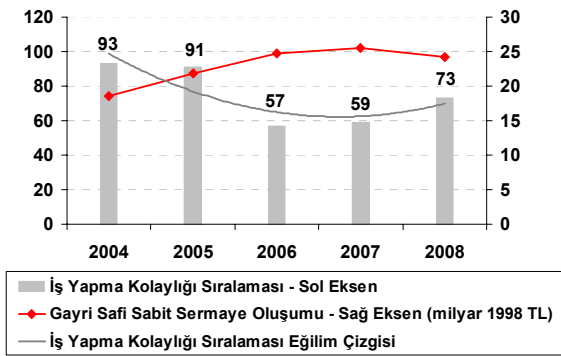
Türkiye'deki sabit sermaye yatırımlarında diğer ülkelere kıyasla daha önce başlayan duraklama ve krizle birlikte çok daha sert yaşanan düşüş, yatırım ortamındaki görece bozulmanın küresel krizden önce başladığını ve krizle birlikte artarak sürdüğünü gözler önüne seriyor. Farklı ülkelerin yatırım ortamını karşılaştırma imkanı sağlayan, Dünya Bankası'nın sonuncusunu geçen hafta açıkladığı İş Yapma Kolaylığı sıralamasında Türkiye'nin geçtiğimiz yıl başlayan gerilemesinin

¹ Dr., Koç Üniversitesi ve EAF, soz@ku.edu.tr

2010'da 14 basamak birden düşmesi ile devam etmesi de bu savı destekler nitelikte².

Dünya Bankası tarafından her yıl hazırlanan "İş Yapma Raporu" (Doing Business Report) serisi içinde 2006'dan itibaren yer alan **İş Yapma Kolaylığı** sıralamasında Türkiye'nin yerindeki değişim, yatırım ortamının seyrini yansıtıyor. Bunu görmek için, Şekil 2'de, İş Yapma Raporlarında Türkiye'nin 2004'ten bu yana sırası, o yıla ait Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu ile birlikte veriliyor.

Şekil 2. 2004-2008 Döneminde Türkiye'nin İş Yapma Kolaylığı Sıralamasındaki Yeri* ve Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (1998 fiyatlarıyla milyar TL)

(*) *İş Yapma Raporu*, 2 yıl önceki verilere dayanılarak hazırlandığı için bu sıralama iki yıl sonraki rapora aittir.

Kaynak: World Bank, Doing Business Reports, TÜİK

Şekil 2, Türkiye'de Sermaye Oluşumu (sağ eksen) ile **İş Yapma Kolaylığı** sıralamasındaki yeri (sol eksen) arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor. Öyleyse, bu endeksi oluşturan alt başlıklarda³ Türkiye'nin son dönemde bir iyileşme sağlayıp sağlayamadığını inceleyerek Türkiye'de

² Benzer bir değerlendirme yapan Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Sıralamasına göre de geçen yıl Türkiye 10 basamak gerileyerek 63'üncü sırada yer almıştı. Forum, bu yıl görülen 2 sıra yükselişin ise Türkiye'deki iyileşmeden değil, diğer ülkelerde küresel krize bağlı bozulmadan kaynaklandığını belirtiyor.

³ **İş Yapma Kolaylığı** endeksini oluşturan on alt başlık, her birinin hangi kıstaslardan meydana geldiği ve Türkiye'nin 183 ülke arasındaki yeriyle birlikte Ek'te veriliyor.

özel sektör yatırımlarının 2008 yılında neden azalmaya başladığı hakkında fikir edinebiliriz.

Türkiye'nin 2004'te yayımlanmaya başlayan İş Yapma raporlarına yansıyan ilk reformu, tek işyeri "Ticaret Sicil Numarası" kullanımının başlatılması oldu. 2005 yılına ait bir sonraki raporda ise yine *İş Kurma* alt başlığı alanında değerlendirilen daha kapsamlı bir iyileştirme yer aldı. Buna göre, Haziran 2003'te yapılan düzenleme ile iş kurmak için gereken 7 işlemin tek yerden yapılabilir hale gelmesi, böylece sürenin 38 günden 6 güne inmesi ve maliyetin üçte bir oranında azalması sayesinde *İş Kurma* Türkiye'nin en iyi olduğu alanlardan birisi haline geldi. Ancak aynı dönemde 2001 krizinin etkilerini hafifletmek amacıyla zora düşen şirketlerin kredi aldıkları kurumlar tarafından tasfiye edilmelerini zorlaştıran önlemler alınması, *İş Sonlandırma* alanında gerilemeye yol açtı.

İş Yapma Raporu 2006'ya göre Türkiye, kamu kurumlarında kurumsal yönetim ilkeleri uygulamasına geçerek ve şirketlere İnternet sitelerinde yatırımcılara yönelik bilgilerin yer alacağı bir sayfa açma zorunluluğu getirerek *Yatırımcıyı Koruma* alanında iyileşme sağladı. İlk kez 2006 raporu kapsamında hazırlanan **İş Yapma Kolaylığı** endeksi sıralamasında Türkiye'nin yeri 155 ülke arasında 93. olarak belirlendi.

2007 raporunda 1 Ocak 2006'dan itibaren geçerli olacak vergi reformu değerlendirmeye alınmadığı için **İş Yapma Kolaylığı** sıralamasında Türkiye'nin yerinde önemli bir değişiklik olmadı. Ancak ertesi yılın raporunda *Vergi Ödeme* alt başlığında ele alınan bu reformun yanında başka birçok alanda da yapılan iyileştirmelerin **İş Yapma Kolaylığı** endeksine yansmasıyla 2006/2007 dönemini

değerlendiren 2008 yılına ait raporda Türkiye, 178 ülke içinde 57'incilikle en başarılı sonucuna ulaştı (Şekil 2).

Dünya Bankası İş Yapma Raporlarına göre 2006/2007 döneminde iş ortamını iyileştirmek için yapılan reformlarda Türkiye başı çekti.

2006/2007 döneminde hız kazanan reformlarla kurumlar vergisi oranının yüzde 30'dan yüzde 20'ye düşürülmesi yanında elektronik ortamda bildirimde bulunmak mümkün oldu. Faiz geliri üzerindeki vergilerin %18'den %15'e indirildiği bu dönemde bazı vergi, örneğin emlak vergisi ödemeleri de kolaylaştırıldı.

Bu dönemde yapılan düzenlemelerle gümrük işlemlerinin elektronik ortamda yapılması da sağlandı ve ihracat 6, ithalat ise 10 günde yapılabilir hale geldi. Bu sayede Türkiye, *Sınır Ötesi Ticaret* alanında 23 basamak birden yükseldi (Tablo1). *Sözleşmelerin Uygulanabilirliği* alt başlığında da iyileştirmeler görülen bu dönemde, taleplerin elektronik imza kullanılarak e-posta yoluyla yapılabilmesinin önü açıldı.

2007 sonrası yapılan sınırlı sayıdaki reformdan ilki Mart 2008'de getirilen İMKB'ye kabul için el değiştirmelerde ilgili tüm tarafların bağımsız denetimden geçme zorunluluğu oldu. Ancak, bu sayede *Yatırımcıyı Koruma* alt endeksinde görülen 11 basamaklık yükselme genel endeksteği gerilemeyi engelleyemedi. Benzer şekilde 2010 raporunda *Kredi Alma* alanındaki tek reform da genel sıralamadaki 14 basamak düşüşün önüne geçemedi.

2007-2010 Dönemi Dünya Bankası İş Yapma

Raporları'nda Türkiye'nin yeri alt endeksler itibarıyla Tablo 1'de özetleniyor.

Tablo 1. 2007-2010 Dönemi İş Yapma Raporları'nda Alt Endeksler İtibarıyla Türkiye'nin Yeri

İş Yapma Raporu Yılı	2007	2008	2009	2010
<i>İş Kurma</i>	53	43	43	56
<i>Yapı Ruhsatı Alma</i>	148	128	131	133
<i>İstihdam Etme</i>	146	136	138	145
<i>Mülk Kaydı</i>	54	31	34	36
<i>Kredi Alma</i>	65	68	68	71
<i>Yatırımcıyı Koruma</i>	60	64	53	57
<i>Vergi Ödeme</i>	65	54	68	75
<i>Sınır Ötesi Ticaret</i>	79	56	59	67
<i>Sözleşme Uygulanabilirliği</i>	70	34	27	27
<i>İş Sonlandırma</i>	138	112	118	121
İş Yapma Kolaylığı Endeksi	91	57	59	73

Kaynak: World Bank, Doing Business Report Sayıları

Tablo 1, Türkiye'nin alt endekslerinin tutarlı bir yapıda olmadığını gösteriyor. Bazı endekslerde çok daha iyi durumdayken, bazılarında 183 ülke içinde ikinci yarıda yer bulabiliyor. Bunun nedeni özellikle 2006/07 döneminde reform yapılan alanlarda, örneğin *iş kurma*, *sözleşme uygulanabilirliği* ve *vergi ödemede*, ilerleme sağlanmasına karşın *iş sonlandırma* gibi başka bazı alanlarda, henüz bir reforma gidilmemiş olması.

Reform ihtiyacı en çok Türkiye'nin en başarısız olduğu kriter olan *istihdam etme* alanında ortaya çıkıyor. Bu alanda ilgili tüm tarafların uzlaşmasıyla varılabilecek bir çözüm, yalnızca yatırımların önünü açmakla kalmaz, aynı zamanda işsizliği ve kayıt dışı istihdamı azaltarak hem çalışanların durumunu hem de bütçe dengesini düzeltir.

Türkiye'de en çok reform ihtiyacı olan diğer alan *yapı ruhsatı alma* işlemlerinin zorluğu. *İş kurma* kriterinin bileşenlerinde yapılan reformların bir benzerinin bu alanda da yapılması gereği

görülyor. Türkiye'nin oldukça başarısız olduğu bir başka alan da *iş sonlandırma*. Bir şirketin iflas etmesi durumunda yasal işlemler için gereken süre ve maliyet OECD ülkeleri ortalamasının iki katı; yatırımın ne kadarının geri alındığını yüzde olarak ölçen sermaye geri akış oranı ise yalnızca %20. Bu değerin OECD ülkeleri ortalaması %70'e ulaşıyor.

Son yıllarda gerçekleştirilen reformlar sonucunda Türkiye'nin en başarılı olduğu kriterlerden birinin *iş kurma* haline gelmiş olması göz önüne alınca, *iş sonlandırma* alanındaki başarısızlık, Türkiye'de reformlara bütüncül yaklaşmadığını, aynı olgunun farklı boyutlarının birlikte ele alınmadığını gösteriyor.

Dünya Bankası İş Yapma Raporlarının farklı sayılarını karşılaştırmalı olarak sunan Tablo 1, reform sürecinin sürekliliğinin ne kadar önemli olduğunu da gösteriyor. Reform yapılan alanlarda sıralamada üstlere çıkmak mümkün olurken, yalnızca mutlak bir gerilemenin olduğu değil ele alınmayan alanlarda, diğer ülkelerde yapılan reformlar nedeniyle, gerilere düşmek kaçınılmaz. Küresel kriz sonrasında yabancı yatırımlarda genel olarak bir düşüş olacağı da beklendiğinden, yatırım ortamını iyileştirecek reformlar, doğrudan yabancı yatırımlar için bir çekim merkezi olabilmek açısından da büyük önem taşıyor.

Sonuç olarak, Türkiye'nin hızlı büyüme patikasına geri dönebilmesi için 2003-2007 dönemi benzeri bir reform atağına bir an önce girişilmesi gerekiyor. Bundan başka reformlara bütüncül yaklaşmak, daha da önemlisi, tek seferlik bir iş olarak değil, bir süreç olarak bakmak gerekiyor.

Daha önceki Politika Notlarında da savunduğumuz gibi Türkiye ekonomisinde küresel kriz sürecinde

yaşanan tarihi daralmanın asıl nedeni küresel krizin etkilerinden çok beklentilerde 2007 genel seçimlerinin ardından başlayan bozulmanın özellikle yatırım harcamalarını ciddi oranda düşürmesidir. İktidar partisinin ikinci döneminde enerjisini ekonomik reformları sürdürmek yerine kendi siyasi önceliklerine vermesi, yalnızca beklentileri bozmakla kalmamış Türkiye'deki yatırım ortamını da zedelemiştir. Dünya Bankası "İş Yapma Raporu" bu bozulmayı somut olarak göstermekle kalmamakta, yatırım ortamını iyileştirecek reform alanlarını da içinde barındırmaktadır.

Kaynaklar

OECD Statistics, <http://stats.oecd.org>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr

World Bank, Doing Business Reports, www.doingbusiness.org

Ek

İş Yapma Kolaylığı endeksi on alt başlıktan oluşuyor. Bunlar, her birinin hangi kıstaslardan oluştuğu, Türkiye'nin son dönemde bu alanda bir iyileşme sağlayıp sağlayamadığı ve 183 ülke arasındaki yeriyle birlikte aşağıda sıralanıyor:

- **İş Kurma:** Yeni bir iş kurmak için gereken işlem sayısı, süre ile maliyet ve en az sermaye miktarının kişi başına gelire oranı *İş Kurma* alt başlığını oluşturuyor. Haziran 2003'te yapılan reformun sonucunda Türkiye'nin en iyi olduğu alanlardan birisi *İş Kurma*, 56. sırada.

- **Yapı Ruhsatı Alma:** Bu alt başlık, yapı ruhsatı almak için gereken işlem sayısı, süre ve maliyetin kişi başına gelire oranından oluşuyor. Son 6 yılda herhangi bir iyileştirme yapılmayan bu alanda

Türkiye ancak 133. sıraya alabiliyor.

- **Istihdam Etme:** Buna ilişkin sürecin zorluğu, mesai saatlerinin ve genel olarak istihdamın katılığı ile işten çıkarmanın zorluğu ve maliyetinden oluşan bu alt başlıkta da yakın zamanda bir iyileştirme yapılamayan Türkiye 145. sırada yer alıyor.

- **Mülk Kaydı:** Bu alt başlık, sahip olunan varlıkları kayıt ettirmek için gereken işlem sayısı, süre ve maliyetin varlığın toplam değerine oranından oluşuyor. 2010 raporunda 36'ıncılıkla Türkiye'nin sıralamada en iyi olduğu alanlardan birisi *Mülk Kaydı*.

- **Kredi Alma:** Bu alt başlık altında borç alan ve verenlerin yasal hakları ve kredi bilgi sisteminin kapsam ve kalitesi değerlendiriliyor. Bunlar arasında Türkiye'nin en zayıf olduğu alan 10 tam puan üzerinden sadece 4 alabildiği yasal haklar endeksi ki bu değer örneğin Azerbaycan, Bulgaristan ve Romanya'da 8'dir. Türkiye'de yasal haklar ve kredi bilgi sisteminin kalitesi konusunda bir iyileştirme gözlemlenmemekle birlikte, sistemin kapsadığı kişi ve kurumların yetişkin nüfusa oranında son yıllarda yaşanan artış sayesinde Türkiye 71. sıraya yerleşiyor.

- **Yatırımcıyı Koruma:** Azınlık hisse sahiplerini korumaya yönelik çabaların değerlendirildiği bu alt başlık, şirket bilgilerinin ne ölçüde açıklandığı, şirket yöneticilerinin yatırımcılara karşı sorumluluk dereceleri ve bir anlaşmazlık durumunda hisse sahiplerinin mahkeme sürecinde gerekli kanıtlara erişiminin düzeyi üzerine anket çalışmalarından elde edilen sonuçlardan oluşturuluyor. Türkiye'nin İş Yapma raporlarına yansıyan tek reform İMKB'ye kabul için el değiştirmelerde ilgili tüm tarafların bağımsız

denetimden geçme zorunluluğu getirilmesi oldu. Bu sayede 2009 raporunda Türkiye, *Yatırımcıyı Koruma* alt endeksinde 2008'e göre 11 basamak yükselerek 53. oldu. Son raporda ise 57. sırada yer alıyor.

- **Vergi Ödeme:** Bu alt başlık, bir yılda yapılması gereken vergi ödemelerinin sayısı, bunların ne kadar zaman aldığı ile kurumlar vergisi, sosyal güvenlik işveren payı vb. ödemelerin gelire oranından oluşuyor. 2005/06'da kurumlar vergisi ve faiz gelirlerinden alınan vergilerin düşürülmesi yanında ödeme işlemlerinin kolaylaştırılmasıyla 54. sıraya kadar yükselen Türkiye, bu alanda son yıllarda herhangi bir reforma gidilmediği için son raporda 75. sıraya geriledi.

- **Sınır Ötesi Ticaret:** İhracat ve ithalat işlemleri için gereken belge sayısı, süre ve konteynır başına maliyete göre hazırlanan bu alt endekste, Türkiye, 2006/2007 döneminde yapılan reformlarla 23 basamak yükseldi. Son iki yılda ise 11 sıra gerileyerek 2010 raporunda 75. oldu.

- **Sözleşme Uygulanabilirliği:** Bu alt başlıkta bulunan alacakların tahsili için gereken işlem sayısı, süre ve (alacak miktarına oran olarak) maliyette, İş Yapma raporlarının yayımlanmaya başladığı 2004 yılından bu yana önemli bir değişiklik olmamakla beraber Türkiye'nin en başarılı olduğu alan: 27. sırada yer alıyor.

- **İş Sonlandırma:** Bir şirketin iflas etmesi durumunda yasal işlemler için gereken süre, maliyet ile yasal işlemler sonucunda yatırımın ne kadarının geri alındığını yüzde olarak ölçen sermaye geri akış oranından oluşuyor. Son dönemde herhangi bir reformun yapılmadığı bu alan, aynı zamanda 121'incilikle Türkiye'nin en başarısız olduğu alanlardan biri olarak beliriyor.